

MARCIN MATEUSZ KOŁAKOWSKI

Cain and Abel: German Urban Modernisation Movement 1968-1998 –

1 Introduction

Adam and Eve had two children: Cain and Abel. Cain ploughed the ground, Abel was a shepherd. Cain understood the forces of nature, Abel understood the living creatures and their world. When we take a look at today's world we can see the sons of both Cain and Abel. The first ones are carpenters, technicians, engineers and mechanics. The latter are teachers, doctors, artists and sociologists. When two mothers came to Salomon arguing about which of them a child belongs to, he turned out to be a psychologist worthy of Abel's house. He ordered to cut the child in half knowing that the real mother would never let this happen.

But when King Salomon wanted to build a temple on the slopes of Jerusalem, he needed a constructor. He then asked Hiram, who came from Cain's house. He knew how to put stones together to make the construction stand for ages. Cain did not think about the social results when he constructed a machine. Even if Abel knew about sociology, he couldn't much without the techniques. This is why they needed each other so much. Cain had to learn to be Abel's child and Abel Cain's. Generation 68 created two trends which were seemingly hostile despite living side by side. Seemingly – because in reality they needed each other.

In German consciousness and language, there is a definition of 'Generation 68'. The idea is connected with a turning point in the Germany's post-war history. The generation not only rejected the old values but also faced the need of defining new aims. The changing picture of German mentality affected architecture and town planning too and it was reflected in the design culture. The changes were so important that many contemporary trends have their roots in this time. In the ideological pot of the dreamers' generation, two trends may be distinguished:

- The first one, which may be called techno-authoritative, was an effect of fascination with opportunities that were offered by the new civilisation. Creators of this trend made experiments with new technologies, emphasising their possibilities and tried to enchant with their beauty.
- The second may be called eco-social. It emphasised the connections of architecture with social aspects and believed in the spontaneous power of non-architects. Architects of this trend propagated the method of participation and broadened the role of an architect who now became a consultant, an initiator-mediator between the world of technology, bureaucracy and the end-user.

Only in the 1960s did the two trends get close, yet coming from the same source they split up into two antagonistic approaches. Between those two polarities, an ideological war would take place in the next decades. The dynamics and the change of the idea of design methods may be illustrated by the changing concepts concerning town planning designs: 'Sanierung', 'Erneuerung', 'Behutsame Erneuerung', 'Entwicklung', 'Entwicklung durch Innenentwicklung' and finally 'Wandel ohne Wachstum'.

2 Revitalisation

The first confrontation of these trends was provoked by the events connected with 'Baufforderungsgesetz' that was started in 1971. On the one hand, it was an ideal setting in which the architects and town planners could demonstrate their skills when they replaced the buildings that had been knocked down with huge blocks of flats, mega-structures and huge town investments like 'Ihmmezentrum' in Hannover. On the other hand, it caused protests which were an unprecedented phenomenon. Fortunately, in Hannover the citizen initiative ('Burger Initiative') supported by architects managed to stop the knocking-down and create an alternative for the revitalisation of the district. A similar situation was to be observed in many other German towns. Huge new buildings were replacing old districts that had been knocked down before and were the sign of new technological and economic possibilities. However, they hardly took into account the social aspects. This led to a conflict with the architects from the eco-social trend.

3 Revival

As the dispute between the town planners, municipal authorities and investors became more and more ideological, there emerged a need for an objective assessment of the tearing-downs and new constructions. The aim was to prepare an optimal strategy (Optimale Strategie). In this context, the research made by the Hannover Institute fur socialbezogene Landschaftsplanung and similar institutions from Hamburg, Essen and Berlin was very important. The paper presents the results in the context of the Polish situation. The most interesting was the research started by Deutschen Forschungsgemeinschaft under the leadership of Rudiger Bucholtz and Marie Spitthofer. One of their 'Untersuchungsbereich' was to compare the poorest, low-standard suburbs for the working class inhabitants, such as Berlin-Kreuzberg, Berlin-Moabit, Hannover-Linden and Hamburg-Altona. The researchers stated that the most reasonable solution in districts like those is 'Entkernung'. This might intensify the social contacts, expand the green areas and thus increase the intensity of their usage. The action of 'Entkernung' in Berlin and Hannover lodged social protests and did not bring the expected results. After 10 years, M.Spitthofer subjected herself to criticism and admitted that she had made a mistake. In the

magazine 'Das Gartenamt' she admitted that the then conclusions turned out to be a failure.

4 Careful town revival (Behutsame Stadterneuerung)

In 1979, the voice of protesting inhabitants and the eco-social trends was heard for the first time. That year, the next IBA started as a continuation of Berlin Architectural Exhibitions. It was entitled 'Innenstadt als Wohnort' and the end with its summary was planned for 1987. One of its main aims was to listen to the arguments of the protesting inhabitants and to find alternative renovation solutions. Many organisations fighting for the inhabitants' rights came into being as a result of the exhibition. One of the most important ones was STRN 'Gesellschaft der Behutsame Stadterneuerung' GmbH, which was formed from IBA-Alt on 1 January 1984. Their programme encompassed 80 high-rise blocks in the East Berlin cut off from Kreuzburg town by a motorway. Their methods developed throughout years became a symbol of the new thinking. The organisation and its programme was to become a turning point in German architectural thought. Their 12-point programme was to be heard far outside Kreuzburg.

5 Inward development (Innenentwicklung)

We are now at the time of the next IBA which is devoted to the Ruhr district issues and is to be officially summed up in 1999. It is the proof of how the 'Behutsame Stadt Erneuerung' ideas have been polished up and became one of the main trends in the design culture in Germany, not to say its showcase. The fact that IBA, with the motto 'Wandel ohne Wachstum' (change without growth), represented Germany at the VI Architektur Biennale in Venice in 1996 may be the proof of it. The director of the new IBA, professor Karl Ganser, stresses the fact that town development does not need to accompany town expansion. The development of towns should rather be formed as inward development ('Innenentwicklung') which is an improvement of the already existing 'tissue'. The thesis that revalorization became the architects' target to a much greater degree that building of 'the new' contradicts the idea of techno-authoritative trend of the 1970s and is a proof of the change in mentality. Although the latter of the trends mentioned is still alive, it is more and more rarely observed in the residential construction. At the same time, one can observe the two trends becoming ever closer. The word sustainability becomes the most commonly used both in relation to the tasks set in the western parts of Germany and to those concerning blocks of flats in the east parts. It defines architecture as a process.

KAIN I ABEL 68-98: RUCH MODERNIZACJI MIAST - EWOLUCJA TEORII I SAMOŚWIADOMOŚCI.

1. GENERACJA 68

W niemieckiej świadomości i języku istnieje określenie - „generacja 68”. Pojęcie to łączy się z momentem zwrotnym powojennej historii Niemiec. Po raz pierwszy ktoś odważył się poddać pod wątpliwość autorytet władzy, która do tej pory cieszyła się niezachwianym zaufaniem. Nowe wartości wyszły głównie ze środowisk studenckich i zmieniły na trwałe obraz niemieckiej mentalności. Dziś wielu dawnych buntowników dumnie przyznaje się do przynależności do tej generacji mówiąc „To my stworzyliśmy współczesne Niemcy” i wiele w tym prawdy.

Idee generacji burzycieli i marzycieli opierały się na dwóch założeniach:

- jednym, że należy poprawić stosunki społeczne
- drugim, że człowiek ma nieograniczone możliwości, jeśli chce może przebudować świat.

Pomiędzy tymi dwoma biegunami miała toczyć się ideologiczna wojna następnych dziesięcioleci.

2. SANACJA MIAST.

Na jednym z wykładów w Bauhütte² poświęconych wielkim inwestycjom 70-ych lat w Hannoverze A. Schweger - jeden z twórców boomu budowlanego tych lat, mówił: „Czuliśmy i wierzyliśmy, że możemy wszystko przebudować, wszystko wybudować, nie było dla nas granic i czuliśmy się jak Bogowie”.

Niemcy 70-ych lat przeżywają rozkwit gospodarczy i mogą sobie pozwolić na duże inwestycje i hojne gesty. Jednym z takich gestów, który wszedł w życie w 1971 roku był Bauförderungsgesetz (czyli Ustawa o wspieraniu budowy miast).³ Skutkiem tej państwowej fundacji był szeroki ruch sanacji (modernizacji) miast, który często równoznaczny był z wyburzaniem całych dzielnic i budowy „nowego, pięknego świata”. Ruch ten ominął również i Hanoweru, który w tym okresie toczył bój o to, czy zostanie miastem istotnym, czy też prowincjonalnym. Wielkie inwestycje według wielu architektów i władz

¹ O tym, jak wielki jest wpływ generacji na dzisiejszy wizerunek Niemiec, pisze Doris M. Köpf, Die 68er was aus ihnen wurde, Fokus 2/Sep 1996.

² Bauhütte - hanowerskie forum dyskusyjne zrzeszające architektów i studentów architektury. Wspomniany cykl wykładów odbył się jesienią 1995 r.

³ O przykładach miast, z których setki skorzystały z ustawy o nazwie Städtebauförderungsgesetz więcej można przeczytać w książkach „Vorbereitende Untersuchungen zur Stadterneuerung in Klein und Mittelstädten” i „Informationszentrum Raum U Bau, Stuttgart 1991.

miejskich miały o tym rozstrzygnąć. Jednym z kluczowych zadań były plany odnowienia dzielnicy Linden (Lipy). Kilka powstałych projektów przebudowy zakładało z rozmachem przeprowadzone wyburzenie starej zabudowy i zastąpienie jej nową strukturą.

3. INICJATYWY OBYWATELSKIE.

Równie odważne projekty rodziły się w całym kraju. Z jednej strony budziły podziw prasy, a z drugiej zrozumiałe obawy mieszkańców. Zaczęły powstawać coraz to nowe Inicjatywy obywatelskie⁴, które zgodnie z socjalistycznymi i ekologicznymi ambicjami epoki hippisów, kładły nacisk na ochronę środowiska, ale również na środowisko mieszkaniowe⁵ i jego społeczne aspekty.

Jednocześnie z ogłoszeniem ze strony władz i planistów zamiarów sanacji Linden, zawiązała się grupa mieszkańców o nazwie UBI⁶, która szybko rozpoczęła swoją aktywną działalność.

Zebrawszy 2500 podpisów stała się siłą, która nie mogła być niezauważona. Organizatorzy w pierwszym rządzie postawili sobie za zadanie uświadomienie mieszkańcom, że przyszłość miasta może być w ich rękach. Następnie zorganizowano forum dyskusyjne, gdzie mieszkańcy w różnych grupach roboczych, spotykając się co tydzień formułowali system swoich celów.

W kolejnej fazie UBI postanowiła podjąć ofensywę, stać się organizacją, która razem z władzami miejskimi i architektami mogła by decydować o przebudowie miasta. Była to wystarczająco silną grupą legitymującą się szerokim poparciem, której nie dało się zbagatelizować. Dzięki aktywności jej działaczy wywalczono schemat pracy, który zmuszał planistów, by wszystkie decyzje były najpierw konsultowane z UBI, zanim przyjmą formę ustawy.

Współpraca UBI z władzami miasta Hanoweru, planistami i architektami, szybko ujawniła rozbieżność, wręcz sprzeczność interesów i poglądów. Mieszkańcy Linden stanęli przed dylematem: albo podporządkować wciąż swoje projekty „realistycznym argumentom” „profesjonalistów” lub popaść w dyletantyzm. Problem rozwiązano poprzez stworzenie stanowiska niezależnego doradcy fachowego, który miał połączyć wodę z ogniem, będąc rzecznikiem mieszkańców i ich doradcą, jednocześnie bazując na twardym gruncie prawa budowlanego i realiów finansowych.

⁴ Inicjatywy obywatelskie w Niemczech mają tradycję sięgającą XIX wieku. Stały się istotną częścią sceny politycznej. Wiele z nich ma długie tradycje pokojowe, np. marsze wielkanocne, zainicjowane w 50-ych latach. Na fali rewolucji kulturowej, wraz ze wzrostem świadomości społecznej, powiększyła się również ilość inicjatyw obywatelskich, które w latach 70-ych osiągnęły rekordową liczbę około 70 tys. Poważnym nośnikiem opinii społecznej stał się kościół, szczególnie protestancki. Wiele społecznych inicjatyw skierowało się przeciwko burzeniu starej struktury mieszkaniowej i walczyło o jej utrzymanie. Był to protest przeciwko wszechwładzy architektów.

Bernard Guggenberger, Udo Kempf, Bürgerinitiativen und Repräsentatives System, 1984 Oplanden.

⁵ Institut für Umweltschutz der Universität Dortmund Infu-Werksattreime, Heft 18; 1989 Dortmund

⁶ UBI = Unabhängige Bürgerinitiative Linden Süd = Niezależna Inicjatywa Linden Południe. Lindeshauptstadt Hannover (1973) zwischenbericht. Sanierung in Hannover Linden Süd.

4. RUCH KÓŁ NAUKOWYCH BADAJĄCYCH SANACJE MIAST.

RUCH NAUKOWY 60-70

Rozbudowa fascynowała pierwsze strony gazet: rozbudowa i budowa, nowe i jeszcze nowsze od Monachium po Flensburg.

Skutek ścierania się dwóch sił w Hannoverze miał charakter raczej podziału łupów niż kompromisu. Część dzielnicy zamieniła się w gigantyczną Megastrukturę z wszystkimi przypadłościami architektury 70 lat. Wysokie betonowe Ihmezentrum stoi dziś nad brzegiem rzeki Ihme. Druga część dzielnicy miała czekać na dalszy ciąg wydarzeń.

W odzewie na zaistniałą sytuację powstaje ruch naukowy finansowany przez Deutschen Forschungsgemeinschaft⁷ badający zagadnienia dotyczące najbliższego otoczenia człowieka (dzieńce, place zabaw, skwery). Ma uzasadnić potrzeby przebudowy i modernizacji.⁸ Tematyka badań miała szereg cech postmodernistycznych. Próbując znaleźć istotę potrzeb człowieka, teoretycy zajmują się nie przebudową świata, ale małymi zagadnieniami dotyczącymi najbliższego otoczenia. Zaczynają doceniać detale i subtelności. Wyniki badań wydają się przesądzone: sanacja jest niezbędna.

Cechą tych czasów i prac jest język napuszony, trudny, często pseudonaukowy. Przeciętny mieszkaniec nawet zainteresowany wynikami badań jest bezradny wobec sformułowań intelektualistów.

5. WYNIKI BADAŃ.

Badania te miały odpowiedzieć na pytania z pogranicza socjologii i psychologii:

- Jaka jest skala wolnych przestrzeni w stosunku do potrzeb?
- Jakie grupy społeczne są najczęstszymi gośćmi terenów zielonych? Jaki jest czas ich przebywania?
- Dlaczego ewentualne inne grupy nie wykorzystują obszarów zielonych?
- Jakie są socjalne i psychologiczne potrzeby tych grup?
- Jakie kroki należy przedsięwziąć, by sytuację poprawić?

Szeroko zakrojone prace prowadzone przez krąg naukowców skupionych przy Wydziale Socjologii i Architektury Krajobrazu w Hanowerze, jak również w Dortmundzie, Berlinie i Stuttgarcie, ujawniły skalę problemu:

⁷Niemieckie Towarzystwo Badań Naukowych.

⁸ U Herlyn (1984) Vorwort zum Grün in Alten Stadtviertel, München, IX.

Teren, nad którym skupiały się zwykle prace, był to obszar obejmujący krąg o promieniu 400 metrów od miejsca zamieszkania.⁹

Bardzo ciekawe wyniki osiągnęli socjologowie z kręgu Hanowerskiego porównując cztery robotnicze dzielnice w niemieckich miastach. Jedną z tych dzielnic była właśnie Linden, drugą Hamburg Altona, trzecią Berlin Moabit i czwarta, dotknięta największymi problemami dzielnica Krenzberg w Berlinie.¹⁰

Najbardziej rzuca się w oczy w tych pracach rozdźwięk pomiędzy pragnieniami posiadania terenu zielonego w pobliżu domu a niewykorzystaniem go.

„Ludzie gotowi są sporo płacić za mieszkanie w pobliżu terenów zielonych; dlaczego więc tak rzadko je wykorzystują?”- zastanawiali się naukowcy. Wśród mieszkańców tych dzielnic za ważne lub rozstrzygające przy wyborze przyszłego miejsca zamieszkania 60% za rozstrzygające uznaje bliskość zieleni, podczas gdy w Zagłębiu Ruhry nie korzysta z niej nigdy 40%, a w Kreuzergu 60%¹¹. To samo w dużo większej skali dotyczyło podwórze. Mimo, że fakt posiadania zielonego podwórza wlicza się do wysokości czynszu, 1/4 mieszkańców kiedykolwiek odwiedzała dziedziniec.

Było to szczególnie problemem w dzielnicach bardzo zabudowanych, gdzie i tak procent zieleni był niewielki. Teoretycznie wewnętrzne dziedzińce mogłyby rekompensować deficyt zieleni miejskiej, a jednak były martwe i nijakie. Ludzie siedzieli w domach, co było jaskrawym przykładem, jak architektura i cywilizacja może dehumanizować. Jak daleko człowiek z miasta odbiegł od zdrowego naturalnego życia, do jakiego jest stworzony.

⁹ Ustalono próg krytyczny, poza który mało kto wychodzi, by odpocząć w pobliżu domu bez środków lokomocji. Było to 400 do 450m, albo 15 minut. Patrz: Kellerman, B und K Rating (1972), Der Öjendorfer Park. Schriftenreihe Freizeit - Freiflechen, Hamburg, Heft 4.

¹⁰ Wszystkie cztery dzielnice miały dużo podobieństw: Były robotnicze, duży procent stanowili Turcy, miały być poddane sanacji i miały mało terenów zielonych. W najlepszej sytuacji był Linden i Moobit, gorszej Altona i Kreuzberg - dzielnica przedzielona berlińskim murem, która była skrajnym przykładem niedoboru zieleni. Z każdej z dzielnic wybrane były dwa bloki, z których jeden był zabudowany (czyli kwartał wewnątrz podzielony był na małe podwórka), a drugi miał duży dziedziniec. Rüdiger Bucholtz u.a. (1984) Grün in Alten Stadtviertel, München.

¹¹ Beckman (1980) Piloten Projekt Raum Borbeck Rahmemplaning Wohnumfeldverbesserung, Essen

W wywiadach roi się od wypowiedzi ludzi którzy wstają o 5 rano, oglądają telewizor, pracują i wieczorem znowu siedząc w domu tracą potrzeby kontaktu z naturą i aspiracje aktywnego życia.¹² Oczywiście jest, że musi to prowadzić do sytuacji chorych z punktu widzenia psychicznego, fizycznego i społecznego. Z pewnością przynajmniej częściowo mogły by to rozwiązać dziedzińce, zieleńce, podwórza. Dlaczego zatem tak się nie dzieje?

W odpowiedzi na to pytanie, brud i zniszczenia były najczęściej wymieniane jako przyczyna.

Lecz dla każdego architekta zrozumiałym jest, że zły stan zielonych przestrzeni, a szczególnie dziedzińców nie jest problemem samym w sobie, a jedynie skutkiem głębiej leżących problemów, czy to organizacyjnych, czy też społecznych.

Na drugie miejsce wysuwał się problem hałasu. Ale i tutaj należało by na te odpowiedzi spojrzeć z innej perspektywy.

Z jednej strony być może istnieją miejsca, które są nadmierne hałaśliwe, i które można wyciszyć za pomocą środków architektonicznych. Jednak w dużej mierze punkt ten wskazywał na inny problem kulturowo-społeczno-psychologiczny. Denerwują nas często nie dźwięki głośne, lecz te których nie akceptujemy¹³. Dla niemieckiego społeczeństwa przyzwyczajonego do dużego kontaktu i coraz bardziej się starzejącego coraz bardziej nie do zniesienia stają się naturalne hałasy dzieci bawiących się w pobliżu domów. Świadczyć mogą o tym zarówno wywiady przeprowadzone przez dr Marie Spitthöfer¹², która przedstawia wypowiedzi Niemców, gdzie z jednej strony przytoczone są wypowiedzi mieszkańców, dla których „Hałas dzieci jest nie do zniesienia [...] nie można otworzyć okna ani korzystać z balkonu” (Rencistka 63 lata, Kreuzberg), z drugiej strony wypowiedzi Matek, które opowiadają jak sąsiedzi w czasie letniego urlopu demontują huśtawki i sadzą w ich miejsca klomby.

Konflikty sąsiedzkie często zatrudniały sądy. Przykładem jest proces sądowy, który odbył się w połowie 1996 roku w Niemczech, gdzie rencista zaskarżył na drodze sądowej dzieci, które za głośno się bawiły (Sąd na szczęście orzekł, że krzyk i hałas jest naturalnym sposobem wyrażania emocji przez dzieci i tym sposobem dzieci „wygrały”).

Biorąc ten aspekt pod uwagę, należy z rezerwą podchodzić do problemu hałasu i raczej wnioskować istnienie głębszych problemów, których nie może rozwiązać li tylko architektura.

Na tle omówionych poniżej zagadnień jawi się ostro problem obcokrajowców, którzy w latach 70-tych masowo zaludnili robotnicze osiedla przemysłowych miast niemieckich i stali się socjalnym ładunkiem wybuchowym. Godnym zastanowienia wydał się fakt, że w większości skarżący się na hałaśliwe dzieci, dodają, że są to dzieci obcokrajowców. W wypowiedziach co czwarty skarżył

¹². Z wywiadów przeprowadzonych przez M. Spitthöfer, należąca do hanowerskiego kręgu naukowców w (Bucholz, 1984).

¹³patrz Zimbardo, (1984) Psychologia i życie, Warszawa

się na zbyt wielką ilość obcokrajowców na skwerach, tylko 1% mówił, że zbyt wiele jest ludzi. Akcja sprowadzania robotników - gastarbajterów spowodowała, że w latach sześćdziesiątych problem ten pojawił się po raz pierwszy tak jaskrawie.

Dzięki obcokrajowcom miasta niemieckie stały się witalniejsze, ale miały w sobie społeczny ładunek wybuchowy. W niektóre robotnicze dzielnice Berlina - Luisenstadt i SO 36 stały się najmłodszyimi dzielnicami miasta, gdzie 25% mieszkańców stanowiła turecka młodzież i dzieci.

Sytuacja ta zderzała się jednocześnie ze wzrastającym bezrobociem. Na Kreuzbergu 14% (ok. 11000 mieszkańców) żyło z zapomogi społecznej. Sytuacja ta nie skłaniała do integracji. Różne grupy etniczne nie integrowały się, czemu z pewnością sprzyjała bariera językowa. Antypatie i uprzedzenia nie skłaniały do spotykania się w pobliżu domostw z sąsiadami przez co i dzielnice były często wyludnione, bądź też powstawały płoty, by odgradzić się od obcokrajowców. Setki podwórek na początku lat 80-ych było tak podzielonych płotami i siatkami, że wzajemny kontakt sąsiadów był prawie niemożliwy. I w ten sposób powstało błędne koło. Nawet gdyby mieszkańcy chcieli coś przedsięwziąć, nie bardzo wiedzieli jak to zrobić. Nie było żadnych instytucji ogniskujących mieszkańców, a podzielone podwórka bynajmniej temu nie mogły służyć.

Badania wskazały również na tendencje do elitarności szczególnie wśród wyżej wykształconych, co z pewnością jest cechą ogólnoludzką, nie jedynie niemiecką. Na terenach zielonych często przebywali ludzie z marginesu, obcokrajowcy (nie chcąc być z nimi kojarzeni, porządni mieszcianie omijali te miejsca).¹⁴

¹⁴ Spitthöfer (1982) Nutzung und Beurteilung der Innenhöfe, München.

Jednym z istotnych zagadnień dotyczących wszystkich zamkniętych dziedzińców w kwartałach miejskich jest kontrola społeczna. To zjawisko było już obserwowane znacznie wcześniej i nie tylko w Niemczech:

W Austrii zwracano już w latach 60 uwagę na Czerwony Wiedeń.¹⁵ Liczne dziedzińce bloków socjalnych stworzone mimo okresu międzywojennego, stały puste na przekór szczytnym założeniom architektów.¹⁶

Problem kontroli społecznej pojawiał się również w niemieckich osiedlach i objawił się w ankietach. Wszystkie te niekorzystne zachowania utrwalone zostały w niepisanych zakazach i regulaminach domowych. W wielu z nich wstęp na dziedzińce był bardzo ograniczony lub wręcz zabroniony. W rezultacie zielone rezerwuary nadać się mogły, co najwyżej do wieszania prania, pozostawienia roweru czy przetrzymywania rupieci.

Naukowcy zauważyli zasadę, że im mniej terenów zielonych tym rzadziej są one uczęszczane. Podsumowując swoje prace wielu z nich zaczęło propagować szeroko zakrojoną sanację osiedli. Wielu opowiadało się za „drelowaniem” podwórzy, czyli wyburzaniem wewnątrz kwartałów i łączeniem wielu małych dziedzińców w wielkie zielone wnętrza¹⁷ - to stało się też wytyczną wielu przebudów.¹⁸

6. IDEA MAŁYCH KROKÓW.

Niezależnie od wielkich projektów modernizacji miast, własnym życiem toczył się nurt z inicjatyw obywatelskich. Preferował on zmianę miast przez mieszkańców.

¹⁵We Wiedniu, w latach 1919-1934 istniał modernistyczny ruch budowlany. Wspierany był przez fundację dla budownictwa socjalnego. Na tej fali architekci zrzeszeni w tzw. czerwonych spółdzielniach (kolorem podkreślały swoją przynależność ideologiczną w przeciwieństwie do czarnych i niebieskich) stworzyła szereg nowatorskich rozwiązań zabudowy mieszkalnej w dzielnicach zwanych Czerwonym Wiedniem. Cechą tej zabudowy były poza monumentalnością m. in. dziedzińce. Jednym z najsłynniejszych dziedzińców tego okresu jest Karl-Marx-Hof o długości 1 km, Roben-Hof i inne. patrz „Das Rote Wien” (1985) Helmut Weihsmann, Fulda.

¹⁶Dziedzińce miały ogniskować życie społeczne mieszkańców i były wyposażone często w bogaty program mający temu służyć: teatry (Rabenhof), pralnie, świątynie dumania, altanki itp. W latach 60-ych zauważono, że miejsca te są bardzo czyste, ale wyludnione. Teatry zamknięto, altanki zagrodzono płotem, jedynie pralnie działały nieprzerwanie. To zjawisko omawiają prace: Fridrichs, J. Lütke (1973) *Teilnehmende Beobachtung*, Basel; Kunze, (1962) *soziale Kontrolle*, Wien; i inne.

Przyczyną pustki na tych dziedzińcach była socjalna kontrola. Dzisiaj dziedzińce te staraniem Uniw. Wiedeńskiego powoli ożywają, działa teatr, zaludniły się prace zabaw. Badania te pozostały ważnym wkładem wykorzystywanym przez socjologów niemieckich w latach '70. Patrz: Spithöfer, Freirambedarf und Freirambedarf, 1982, München.

¹⁷ Bucholtz, Grüning (1984) *Grün in Alten Stadtviertel*, München.

¹⁸Trudno jest stwierdzić, czy do popierania sanacji skłoniło ich własne przekonanie, czy też hojny gest mecenasów, którym zwykle były organizacje czerpiące zysk z tejże sanacji (o czym można wnioskować z podziękowań zawartych w przed- lub posłowiach). Faktem jest jednak, że ruch odnawiania miast miał na celu głównie zwiększenie standardu mieszkań, a co za tym idzie, zwiększenie wysokości czynszów przy mniejszej ilości mieszkań i powierzchni ogrzewanej oraz zaopatrzenia w wodę itp.

W 1974r. w Hamburgu powstał program „Stadterneuerung in kleinen Schritten” (czyli: modernizacja małymi krokami), a w 1979r. w Monachium „Hof, Vorgarten und Fassadenwettbewerb” (konkurs na dziedzińce, fasady i ogrody).¹⁹

Ich nośnikami były zwykle grupy zapaleńców. Rzadko stały za nimi duże pieniądze, czy też ustawy rządowe, stąd i ruch ten rozwijał się powoli. Jednak w roku 1980 w Hanowerskiej VHS²⁰ powstały w odpowiedzi na zapotrzebowanie społeczne kursy, cykle zajęć „Poprawmy Linden” i „Poprawmy południowe miasto”. Ogniskowali się przy nich młodzi społecznicy, którzy wykupując domy mieli zamiar zrobić coś dla siebie, jak również i dla miasta. Jedna grupa z nich przeprowadziła podróż naukową po całej Europie, między innymi Zürichu i Kopenhadze, skąd chcieli przenieść inspiracje na swoje własne podwórko.²¹ Zafascynowani sukcesami Christianii w Kopenhadze²² postanowili przetransponować nieco tę ideę na swój grunt. Tak powstała pierwsza ulica mieszkalna Gütherswortstr.

Efektom kursów i wypraw stała się wystawa w VHS i co może ważniejsze, nawiązanie kontaktów z radnymi z partii SPD.²³ Powstała idea włączenia się do ruchu konkursów miejskich²⁴ promujących ożywienie dziedzińców w kwartałach. Nawiązano kontakty z uczestnikami podobnych akcji w Monachium i Dortmundzie, a w 1980 roku w Hanowerze wystartował rodzimy konkurs o pięknej inspirującej nazwie „Hinterhof zum Innenhof”²⁵.

Po pierwszym niezbyt udanym roku, akcja konkursu nabrała rozpędu przy aktywnym poparciu prasy. Znowu okazało się jaką moc mają w sobie media. W ankiecie przeprowadzonej w 1982 roku przez instytut Grünplanung und Gartenarchitektur der Universität Hannover wynika, że 85% osób biorących w niej udział, o konkursach dowiedziało się z prasy. Konkurs ten wraz z konkursem o najpiękniejszą fasadę, najpiękniejszy balkon i najpiękniejsze otoczenie bloku trwają do dziś i zmieniły oblicze miasta.

¹⁹Fiebig, Krause (1983), Grüne Höfe - Ein Programm von München bis Keil, in Urbanes Wohnen e.V., München.

²⁰VHS - Volkshochschule = Wyższa szkoła dla ludu. Zainicjowany w okresie międzywojennym system szkolnictwa dla dorosłych. Zakłada on, że mogą się w nich kształcić ludzie bez wcześniejszego przygotowania, a jednocześnie zakończenie takich kursów związane jest z konkretnymi wymaganiami i tytułami. Zakres kursów reprezentuje bogaty wachlarz tematyczny; zajęcia językowe, sportowe, informatyczne, a również jak to się zdarzyło pod koniec lat 70-ych w odpowiedzi na zapotrzebowanie społeczne kursy architektury-krajobrazu dla właścicieli i dla mieszkańców Hannoveru.

²¹O wielu nieudokumentowanych historiach hanowerskiej grupy mieszkańców dowiedziałem się z wywiadu przeprowadzonego z Helmutem Strake, który w tym okresie z ramienia Urzędu Ogrodów i Cmentarzy pilotował nowo powstałym inicjatywom.

²²Wolna hippisowska republika Christiania - dzielnica Kopenhagi powstała na terenie byłego poligonu. W latach 70-ych miała być ucieleśnieniem nowatorskich eksperymentów społeczno-urbanistycznych. Do tej pory żyją tam w alternatywnej architekturze i społeczeństwie, alternatywni ludzie.

²³SPD - Socjalistyczna Partia Niemiec. Mając w tym okresie większość w Hanowerskim parlamencie i będąc z pryncypii nastawiona proobywatelsko, stała się istotnym nośnikiem tych idei.

²⁴Od 1977 do 1983r. powstały jak grzyby po deszczu konkursy dziedzińców. W ciągu 5 lat było ich 17 w największych niemieckich miastach. Mimo swej niepozornej problematyki, korzeniami wyrosła z przymysłów socjologicznych sięgających 70-ych lat, o których wspominałem. Fiebig & Krause (1982), Wohnumfeldverbesserung Durch Bewohner, Berlin.

²⁵Gra słów: od <Hinterhof> - pejoratywna nazwa zaplecza „tylne podwórko, zaniedbane, pełne rupieci miejsce” do <Innenhof> - dziedziniec wewnętrzny.

Do dziś (1996r.) zostało „ożywionych” ponad 600 dziedzińców, nie licząc ogrodów i balkonów. Dziedzińce te wcześniej były asfaltowymi, kamiennymi placami. Biorąc pod uwagę skalę miasta, ma to niebagatelne znaczenie z punktu widzenia ekologii. Nie do przecenienia jest aspekt społeczny. Ożywienie biologiczne miało iść w parze z ideą ożywienia społecznego - humanizacją dziedzińców. Promowane było w pierwszym rządzie kreowanie takich miejsc, gdzie mogliby spotykać się sąsiedzi. Na przykład w Monachium oceniono tylko otwarte lub łatwo dostępne dziedzińce. Ważnym elementem była wspólna praca mieszkańców, która ich społecznie integrowała. Po kilku latach trwania konkursu jeden z dwóch asystentów Uniwersytetu Hannover wraz ze studentami postanowił przeprowadzić analizę konkursu i efektów jego akcji.²⁶ Wyniki przedstawione w skrypcie były nader ciekawe. Okazało się, że program sanacji miast jedynie w 8% był motywem inspirującym ożywienie dziedzińców, w 62% była to inicjatywa właścicieli, a w 14% mieszkańców, którzy usłyszeli o konkursie. Również w przeciwieństwie do akcji wielkoskalowych, z efektów konkursu zadowolonych było 83,6%. Ci zaś, którzy byli niezadowoleni (16,4%) wskazywali na zbyt wielkie zacienienie, zbyt dużą kontrolę, czyli cechy, które trudno jest zmienić prostymi środkami. W przeciwieństwie do wniosków grupy naukowców finansowanej przez Deutschen Forschungsgesellschaft, ku zdziwieniu samych badających okazuje się, że małe podwórka dużo lepiej łączą ludzi, są lepiej zadbane i bardziej ożywione. Interesującym prognozą kontaktu społecznego okazała się ilość 20 mieszkańców odpowiedzialnych za podwórko. Podwórka o większej ilości mieszkańców najpierw uskarżały się na kłótnie, a później na dezorganizację.

Ilość konfliktów:

poniżej 20 osób	3,1%
powyżej 20 osób	17,4%

Małe podwórka były bardziej reprezentacyjne i lepiej dbały o detale. Było tam więcej miejsc dla dzieci, do siedzenia, więcej pomysłów, i bardziej pieczołowicie były odzyskiwane tereny zielone.

Największa ilość podwórz biorących udział w konkursie miała powierzchnię 100 do 200 m² - 55,6%, podwórka do 150 m² - 37%, a powyżej 400 m² rzadko kiedy brały udział - zaledwie 6% wszystkich. Wskazywałoby to na społeczne pozytywy tego co małe.

Mimo wielu ciekawych wyników analiz, które mogły się stać poważną polemiką dla innych badań, praca trzeciego asystenta nie doczekała poważnej publikacji.

²⁶Mehdi Mahabadi (1982), Innenhofwettbewerb 1980-82 Beschreibung und Analyse von Innenhöfen in Hannover, Hannover. Praca zawiera wiele spostrzeżeń, sugestii i wskazówek dla dalszego prowadzenia akcji. Warty uwagi jest fakt, że w grupie badającej zjawisko był właśnie turecki asystent rozumiejący wartość tej akcji.

Pozostała w formie odbitego na ksero projektu semestralnego o nieco większej skali. Amatorsko zszyty skazany został na zakurzenie w Urzędzie do Spraw Zieleni i Cmentarzy.

Akcja konkursów rozwijała się w Hanowerze przy aplauzie prasy. Dla wielu mieszkańców miasta ambicją stawało się przeniesienie zaśmieconych rumowisk w „biotopy” - i chociaż do tej nazwy wielu ekologów mogłoby mieć poważne zastrzeżenia - to przecież każdy mały staw, drzewo, krzaczki, grządki i kwietniki pomnożone przez setki ogrodów zwiększały pojemność „zielonych płuc” miasta i wciąż zmieniają oblicze Hanoweru.

7. PROBLEMATYKA EKOLOGICZNA I ZBLIŻENIE STANOWISK KÓŁ NAUKOWYCH I INICJATYW NA PRZEŁOMIE LAT 80-YCH I 90-YCH.

W miarę upływu lat i zdobywania doświadczeń zmieniło się również nastawienie wielu naukowców.

Modne stało się w latach 80-ych pojęcie ekologii. Powstały takie prace jak „Ekologiczne perspektywy w psychologii”, czy też „Ekologia społeczna”. Coraz bardziej uprawomocniły się głosy krytykujące secesję miast. Coraz więcej architektów i socjologów postulowało stworzenie alternatywy dla wyburzania dzielnic.²⁷

Publikacje, które miały wciąż w swoim tytule pojęcie sanacja, powoli zaczęły stawać się podręcznikami dla mieszkańców, mówiącymi o tym jak zrobić własnym sumptem altankę, piaskownicę, jak zasadzić drzewo itp.²⁸

Współautorka pracy porównującej dzielnice robotnicze w latach 70-ych - Marie Spitthöfer w 1994 roku przedstawia za wzorowe przykłady zupełnie inne, niż dawniej chwaliąc ich walory²⁹. W 1995 roku ta sama osoba przyznaje się, że drelowanie kwartałów i tworzenie dużych dzielnic okazało się błędem.³⁰ Powraca ona po dziesięciu latach do miejsc badanych wcześniej i opisuje klęskę dawnych idei i miejsc, które miały tętnić życiem i ogniskować mieszkańców towarzysko - wielkie podwórza - stoją wyludnione.

W artykule dla „Gartensamt” mówi coś, co dawno można było usłyszeć z ust aktywistów nurtu ostrożnej przebudowy: „planowanie terenów zielonych nie może być akcją na hurra!, lecz powinno być w swym założeniu permanentną długofalową inwestycją”.³¹

8. RUCH OSTROŻNEJ MODERNIZACJI W BERLIN-KREUZBERG.

Idee te od dawna były znane już w Kreuzbergu - dzielnicy ocenionej przez autorkę wymienionych artykułów przed dziesięciu laty. Tutaj już od piętnastu lat trwała wojna na śmierć i życie pomiędzy zwolennikami sanacji a mieszkańcami wypisującymi na ścianach slogany typu: „skończyć z niszczeniem Kreuzbergu”, „my tu zostaniemy”, „zajęliśmy to na zawsze”. Tą dzielnicę przy murze zaczęto przebudowywać już w 1965 roku. W okresie 1970-75 odbywał się okres budowy, który polegał na bezwzględny burzeniu dawnej tkanki i budowaniu wielkopłytowych bloków. Ze względu na protesty ludności tempo wyburzeń zostało zahamowane. Jednak prawie przez całe lata 70-te (1972-79) przeprowadzane były akcje drelowania dziedzińców, które zachowywały co prawda zewnętrzny wizerunek miasta (od strony ulicy), ale w gruncie rzeczy

²⁷Patrz: Marc (1983), *Raum für soziales Leben*, Karlsruhe. Selle (1993), *Der gemeinschaftlich nutzbare Freiraum Raum zum Wohnen in der Stadt?*, Dortmund.

²⁸Landeshauptstadt Hannover - *Garten und Friedhofsamt*, (1993) *Sonierung Linden Nord*, Hannover.

²⁹Spitthöfer (1994), *Gartenkonzept den zukünftigen Eigenheim und Mietwohnungsbau*, Frankfurt am Mein.

³⁰Spitthöfer (1995), *Blockinnenhof - Begrünungen gestern und das Resultat dieser Bemühungen heute*. *Das Gartenamt* 3/93, 159-167 str. (tłum.: dziedzińce zazielenione wczoraj i rezultaty tych starań dzisiaj).

³¹Przyp. autora

zmieniały całą dzielnicę. 1979 był rokiem, kiedy po raz pierwszy głos protestujących mieszkańców stał się słyszalny. W tym roku, kontynuując tradycyjne spotkania architektów berlińskich, zorganizowano właśnie w Kreuzbergu nową wystawę IBA zatytułowaną „Mieszkać w mieście”.³²

Wystawa odbyła później podróż po wielu krajach (niestety, nie Polsce).

Skutkiem tej wystawy było zawiązanie się szeregu organizacji broniących praw obywateli. Najważniejszym z nich było S.T.R.N. Gesellschaft der behutsame Stadternenerung” (czyli „Towarzystwo ostrożnej przebudowy miasta”).

Działacze organizacji ogłosili swój program w książce - manifestie zatytułowanym „Schritt für Schritt für behutsame Stadternenerung” (krok za krokiem na rzecz ostrożnej przebudowy miasta).³³ Autorzy głęboko wierzyli, że odnowienie miast nie musi być związane z wyburzaniem. Odnosili to nie tylko do Berlina, ale do całego świata.

Wszystkie zmiany w mieście powinny według nich odbywać się przy wiedzy i akceptacji mieszkańców. Programy przemian powinny być przygotowane w etapach, po to, by w przypadku niepowodzenia jednego kroku, można było wrócić i przemyśleć dalszy plan działań.

9. PRAKTYCZNE PROGRAMY DZIAŁAŃ.

Jedną z ciekawych inicjatyw S.T.R.N. było zorganizowanie konkursu na teatr uliczny, happening o tematyce „Nasze miasto”. Akcja ta zwróciła uwagę mieszkańców na alternatywne pomysły. Już w 1987 roku powstały programy, które miały w praktyczny sposób pomóc mieszkańcom przejąć w swoje ręce przebudowę dzielnicy. Na pierwszy ogień poszedł w latach 87-89 KOTBUSER TOR e.V. (zwaną później KOTTI).

Jednym z owoców ich działania stał się KIEZGRÜN. W ramach tego projektu psychologowie, architekci i urbaniści mieli pomóc mieszkańcom w samoprzebudowie. W moim przekonaniu jest to jeden z najlepszych programów, rozwiązujący najwięcej napotkanych problemów. Organizacja ta pomaga spotkać się ludziom, którzy chcieliby, lecz nie wiedzą jak rozpocząć zazielenianie podwórzy. Po drugie rozwiązuje, doradza w rozwiązywaniu problemów prawnych, służy doradztwem architektonicznym i planistycznym. Prowadzi kursy i wypożycza tereny, które mogą być zazielenione przez mieszkańców. Do pryncypiów pracy Kiezgrün należy aktywizowanie sił drzemających w samych mieszkańcach. „Nie ma pomocy bez współpracy” i „pomagać przez samopomoc” - to główne założenia. Istotnym mechanizmem działania jest też współpraca z mniejszością turecką. Wszystkie materiały są dwujęzyczne. Bardzo często do współpracy zachęcane są dzieci, które nie znając uprzedzeń narodowych, bawiąc się wspólnie tworzą swój plac zabaw, a

³²IBA = Internationale Bananstellung in Berlin był czwartym wielkim kongresem architektonicznym w Europie. Weześniejsze odbyły się w 1910, 1931, 1957r.

³³S.T.R.N. Gesellschaft der behutsame Stadternenerung Berliner-Kreuzberg, Berlin. Büro für Städtischen Grün Kotti e.V. Kiezgrün; Jahresabschlussbericht, 1992. Büro für Städtischen Grün Kotti e.V. Kiezgrün; Jahresabschlussbericht, 1994. Büro für Städtischen Grün Kotti e.V. Kiezgrün; Jahresabschlussbericht, 1992-1995.

jednocześnie nową społeczność. Była to najlepsza odpowiedź na problemy pustych dziedzińców. Mieszkańcy sami muszą żyć się z tym miejscem. Ich emocjonalny wkład może stać się najlepszą wartością architektury, której nie da się w żaden sposób zastąpić, ani w żaden sposób zaprojektować na komputerze, dać i przynieść. Ona musi powstać wewnątrz. Wspólna praca łączyła mieszkańców lepiej, niż najpiękniej wyglądający dziedziniec. Z punktu widzenia psychologii amerykańskiej, badającej problemy rasizmu³⁴, najlepszą metodą jego zwalczania jest wyznaczenie wspólnego celu antagonistycznym grupom. Metoda KIEZGRÜN była najlepszą z tego typu metod.

Adam i Ewa mieli dwoje dzieci: Kaina i Abła. Kain orał ziemię, a Abel był pasterzem. Kain rozumiał siłę przyrody, Abel natomiast rozumiał istoty żywe i ich świat. Gdy spojrzymy na dzisiejszy świat, można w nim ujrzeć synów Kaina, którzy są cieślami, technikami, inżynierami, mechanikami, oraz synów Abła: nauczycieli, lekarzy, artystów, socjologów.

Gdy do króla Salomona przyszły dwie matki, klóćąc się, do kogo należy dziecko, okazał się on psychologiem godnym rodu Abła. Kazał rozciąć dziecko, wiedząc, że prawdziwa matka nigdy na to nie pozwoli.

Jednak, gdy Salomon chciał zbudować świątynię na zboczach Jerozolimy, potrzebował budowniczego. Poprosił więc instruktora Hiram³⁵, który pochodził z rodu Kaina, bowiem to on wiedział, jak ustawić kamień na kamieniu tak, by przetrwał wieki. Kain bowiem, gdy buduje maszynę nie myśli, jakie są tego skutki dla społeczeństwa. Abel natomiast, jeśli nawet zna socjologię niewiele może zdziałać bez techniki. Dlatego obydwaj potrzebują siebie nawzajem. Kain musi się uczyć być dzieckiem Abła, a Abel dzieckiem Kaina.

Generacja 68 stworzyła dwa nurty, które żyjąc obok siebie, były sobie pozornie wrogie. Później, dlatego że w rzeczywistości nawzajem się potrzebowały.

Salomon-Abel był królem i miał wystarczająco dużo pieniędzy, aby wynająć inżyniera-Kaina. Kim byłby Salomon, gdyby Kain-inżynier był królem i go wynajął?

NOTA:

W referacie korzystałem z artykułów publikowanych w lokalnej prasie: HANNOVERAISCHE ALGEMEINEZEITUNG, NEUE PRESSE, FOKUS i innych, z okresu 1980 - 1995, dotyczących zieleni, ekologii i konkursów.

³⁴ Janusz Czapski, Uprzedzenia., Wiedza i życie 10/1995.

³⁵ Pierwsza Księga Królewska, 5. 17-20